

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Донець Анастасія Анатоліївна

УДК 341.215

**МІЖНАРОДНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ФЕДЕРАЦІЇ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ (НА ПРИКЛАДІ ФРН)**

12.00.11 «Міжнародне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **ТРАГНЮК Олеся Янівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри міжнародного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **МИКІЄВИЧ Михайло Миколайович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри європейського права;

кандидат юридичних наук, доцент **ФЕДОРОВА Алла Леонідівна**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент кафедри порівняльного і європейського правознавства.

Захист відбудеться «24» жовтня 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «22» вересня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасному міжнародному праві питання участі субнаціональних територіальних одиниць, і зокрема суб'єктів федерації, у міжнародних відносинах є одним із найбільш дискусійних. Можливість здійснення ними окремих прав за межами держави й зростання їх активності на міжнародній арені, особливо у сфері економічних відносин, зумовлюють цілу низку питань, які стосуються можливості визнання наявності у них додаткових рис міжнародної правосуб'єктності. Посилення ролі регіонів у Європейському Союзі, до яких відповідно до практики функціонування ЄС відносять також і суб'єктів федерації держав-членів ЄС, їх участь у демократизації інтеграційного об'єднання та вплив на прийняття рішень у межах Союзу можуть розцінюватися як свідчення еволюції правового статусу субнаціональних територіальних одиниць у міжнародному праві. Прикладом такого розвитку є досвід діяльності земель ФРН у Європейському Союзі. Саме в межах ЄС, який є особливим політико-правовим об'єднанням, відбувається поступове розширення прав регіонів, зокрема і суб'єктів федерації, що одночасно впливає на зміну їх міжнародно-правового та конституційного-правового статусу. Тому визначення особливостей реалізації прав субнаціональних територіальних одиниць, зокрема суб'єктів федерації (наприклад земель ФРН), у ЄС має важливе теоретичне і прикладне значення, оскільки дає можливість оцінити межі реалізації їх міжнародно-правового статусу в умовах поглиблення інтеграційних процесів у Європі та виявити тенденції подальшого розширення їх прав, що реалізуються за межами держави.

Актуальність дослідження визначається такими чинниками: по-перше, механізм реалізації міжнародної правосуб'єктності субнаціональних територіальних одиниць на рівні Європейського Союзу потребує спеціальних досліджень з огляду на участь або перспективу участі України в програмах регіонального співробітництва з ЄС та окремими регіонами держав-членів Союзу, діяльність яких спрямована на досягнення цілей інтеграції; по-друге, реалізація Україною реформ, спрямованих на децентралізацію влади, зумовлює зростання обсягу компетенції адміністративно-територіальних одиниць України, у тому числі у відносинах з іншими державами і їх субнаціональними територіальними одиницями, зокрема і регіонами держав-членів ЄС; по-третє, залучення України до більш тісної співпраці з ЄС, передбачене Європейською політикою сусідства, а також активізація економічної інтеграції та політичного співробітництва між Україною і Європейським Союзом згідно з Угодою про асоціацію, вимагає визначення обсягу правосуб'єктності регіонів, зокрема суб'єктів федерації держав-членів ЄС, які впливають на формування політики та права ЄС.

У вітчизняній юридичній доктрині комплексний аналіз міжнародно-правового статусу земель ФРН в Європейському Союзі не проводився. Окремі аспекти проблематики міжнародного статусу складових частин держави розглядалися українськими науковцями: М. О. Баймуратовим,

В. Г. Буткевичем, О. В. Буткевич, О. Г. Данильяном, Н. В. Камінською, О. В. Петришиним, І. В. Сало, О. В. Тарасовим, С. В. Фоміною, Т. С. Цимбрівським, І. В. Яковюком. У зарубіжній доктрині деякі наукові розробки містяться в роботах Я. Броунлі (I. Brownlie), І. М. Бусигіної, В. Вітцтума (W. Vitzthum), М. К. Іванова, Г. В. Ігнатенка, П. Маланчука (P. Malanchuk), Н. А. Надірадзе, Д. Пенк (D. Panke), С. Річчі (S. Ricci), У. Леонарді (U. Leonardy), І. І. Лукашука, М. Кнодт (M. Knodt), М. Х. Фарукшина, К. Хьоніге (C. Hönnige), Р. Штурма (R. Sturm), Є. Е. Янюк та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно із цільовою комплексною програмою «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права» (державна реєстрація № 0111U000954). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол №5 від 26.12.2014 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні міжнародної правосуб'єктності субнаціональних територіальних одиниць держав-членів ЄС і специфіки реалізації ними окремих прав у межах Європейського Союзу на прикладі земель ФРН.

Відповідно до мети дослідження в роботі зосереджена увага на вирішенні таких основних завдань:

- узагальнити вітчизняні й зарубіжні доктринальні підходи до визнання міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації або субнаціональних територіальних одиниць;
- з'ясувати соціальну та політико-правову зумовленість процесу становлення міжнародно-правового статусу суб'єктів федерації та інших субнаціональних територіальних одиниць, а також еволюцію правового регулювання статусу субнаціональних територіальних одиниць у міжнародному праві;
- визначити особливості формування міжнародної правосуб'єктності земель ФРН, а також реалізації ними свого правового статусу в умовах європейської інтеграції;
- охарактеризувати процес розширення обсягу прав і обов'язків регіонів, зокрема таких, що мають статус суб'єкта федерації у межах Європейського Союзу, та встановити їх вплив на функціонування ЄС, зокрема у царині подолання дефіциту демократії у межах інтеграційного об'єднання;
- розкрити особливості конституційно-правового регулювання міжнародно-правового статусу суб'єктів федерації в ЄС як правової основи реалізації їх міжнародної правосуб'єктності, зокрема і в межах ЄС;
- визначити специфіку нормативного регулювання правового статусу регіонів у

Європейському Союзу;

– оцінити роль Комітету Регіонів Європейського Союзу як організаційно-правової платформи реалізації міжнародної правосуб'єктності субнаціональних територіальних одиниць, у тому числі і тих, що мають статус суб'єкта федерації;

– встановити особливості участі земель ФРН у діяльності ЄС у рамках Комітету Регіонів Європейського Союзу;

– оцінити ефективність реалізації міжнародно-правового статусу земель ФРН у різноманітних програмах співробітництва у межах Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації в міжнародному праві в умовах інтеграції, зокрема на прикладі діяльності земель ФРН в межах Європейського Союзу.

Предметом дослідження є міжнародно-правовий статус суб'єктів федерації у Європейському Союзі на прикладі земель ФРН.

Методи дослідження. У процесі дисертаційного дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Діалектичний метод застосовувався з метою встановлення зв'язку між обсягом міжнародної компетенції суб'єктів федерації за національним законодавством й особливостями реалізації ними своєї міжнародної правосуб'єктності (підрозділи 1.2, 1.3). Порівняльно-правовий метод використано при виявленні співвідношення у регулюванні статусу субнаціональних територіальних одиниць держав за національним та міжнародним правом і, зокрема, правом Європейського Союзу (підрозділи 1.3, 2.1). Формально-юридичний метод дозволив провести аналіз федерального законодавства Німеччини у сфері встановлення обсягу міжнародної компетенції земель як основного фактора існування широких міжнародних повноважень земель ФРН (підрозділи 1.3, 3.1). Історико-правовий метод використано при дослідженні генези ознак міжнародної правосуб'єктності земель ФРН у процесі розбудови Німецької держави і її подальшої інтеграції до Європейського Союзу (підрозділ 1.2). За допомогою системно-структурного методу визначено місце суб'єктів федерації серед інших учасників міжнародних правовідносин (підрозділ 1.1, розділ 3). Теоретико-прогностичний метод покладено в основу розробки прогнозів щодо подальшого розвитку інституту міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації у Європейському Союзі (розділи 2, 3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній доктрині міжнародного права проведено комплексне дослідження міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації у межах Європейського Союзу на прикладі земель ФРН, їх впливу на функціонування інтеграційного об'єднання. У межах дослідження одержано результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист.

Уперше:

– встановлено, що регіони, як складові частини держав-членів ЄС, не мають статусу суб'єкта міжнародного права. Разом з тим, в процесі поглиблення європейської інтеграції їх можливості впливати на формування внутрішньої політики і ухвалення рішень в ЄС поступово суттєво зростають, що дає привід обговорювати можливість їх визнання нетиповими (неоригінальними) суб'єктами міжнародного права. Передумовою формування їх «правореалізуючої» правосуб'єктності у міжнародних відносинах є закріплення відповідного статусу у внутрішньому законодавстві держави та міжнародно-правових актах, які визначають статус регіонів;

– доведено, що особливою рисою розвитку міжнародної правосуб'єктності земель у Німеччині була постійна зміна обсягу їх повноважень у міжнародній сфері – від практично необмеженої незалежності у внутрішніх і зовнішніх справах у період існування Священної Римської імперії германської нації до повного скасування цих повноважень у період націонал-соціалістської диктатури і відновлення у післявоєнний період та поступового розширення в умовах європейської інтеграції;

– встановлено, що за своєю правовою природою угоди, які можуть укладатися землями ФРН, з точки зору теорії міжнародного права не є джерелами міжнародного права. Разом з тим вони визнаються джерелами, на основі яких виникають зобов'язання у субнаціональних територіальних одиниць. Підпадаючи під міжнародну сферу застосування, вони займають своє місце серед інших угод на рівні міжрегіональних, що виступають важливим регулятором міжнародних відносин між учасниками, міжнародна правосуб'єктність яких є спірною;

– доведено, що заснування Комітету Регіонів як органу представництва субнаціональних територіальних одиниць в ЄС свідчить про формування «багаторівневої системи управління», де кожен рівень організації політичної влади наділений відповідними повноваженнями, що забезпечує, по-перше, можливість виходу на наднаціональну та міжнародну арену субнаціональних територіальних одиниць різного рівня, а по-друге, дозволяє гарантувати захист інтересів регіонів з різним економічним та політичним потенціалом;

– обґрунтовано, що консультації Європейської Комісії, Ради ЄС і Європейського Парламенту з Комітетом Регіонів, який ухвалює висновки та рекомендації щодо доцільності прийняття нормативно-правових актів Союзу, які можуть зачіпати інтереси регіонів ЄС, а також контроль за дотриманням принципу субсидіарності в межах розробленої Комітетом системи є основними способами, за допомогою яких опосередковано реалізується міжнародна правосуб'єктність земель ФРН у Європейському Союзі;

– на прикладі аналізу практики участі земель ФРН у функціонуванні ЄС встановлено, що регіони успішно еволюціонували від «спостерігачів» політичних процесів до досить впливових учасників міжнародних відносин у межах ЄС. Землі ФРН беруть активну участь у різноманітних

регіональних програмах прикордонного та транскордонного (через укладення угод від свого імені) співробітництва, створюють свої інформаційні представництва в ЄС, беруть участь через Бундесрат, ландтаги земель, а також своїх представників у ЄС у формуванні норм права ЄС поза межами Комітету Регіонів, створюють асоціації з іншими регіонами ЄС з метою захисту своїх інтересів.

Удосконалено:

– наукові підходи до визначення ролі Комітету Регіонів у подоланні дефіциту демократії в Європейському Союзі шляхом залучення представників місцевих органів влади до процесу прийняття рішень у ЄС та захисту інтересів приватних осіб;

– наукове твердження, що однією з тенденцій, що характеризує сучасний стан міжнародних відносин, відображений у міжнародному праві, є поступове розширення обсягу повноважень субнаціональних територіальних одиниць у складі держав-членів ЄС, проявом чого є активізація їх діяльності на міжнародній арені. Це дає підстави для врахування їх позиції під час вирішення регіональних та окремих світових проблем. Найбільш наочно цей процес відбувається у межах Європейського Союзу, який є суб'єктом міжнародного права і має специфічну політико-правову природу;

– положення про те, що сьогодні міжнародно-правовий статус німецьких земель формується під впливом норм Основного закону ФРН, однак вихід діяльності земель за конституційно регламентовані межі свідчить про істотний вплив європейської інтеграції на еволюцію їх правосуб'єктності.

Набули подальшого розвитку наукові положення про те, що:

– формування правового статусу земель ФРН, які наділені окремими повноваженнями у сфері міжнародних відносин, а отже, мають риси міжнародної правосуб'єктності, розпочинається задовго до появи самої федерації, зокрема, тривалий конфедеративний характер співіснування німецьких земель (XIX ст.) був одним із важливих факторів становлення практичного досвіду самостійності земель у внутрішній і зовнішній сфері;

– головною відмінністю організаційно-правової форми міжнародного співробітництва регіонів, зокрема суб'єктів федерації держав-членів ЄС, від сформованої системи міждержавних відносин, яка спирається на широку договірну базу, міжнародні організації, зовнішньополітичні державні відомства і різноманітні представництва, функції і повноваження яких чітко зафіксовані в міжнародних угодах, є відсутність уніфікованих механізмів співробітництва, які б надавали правову можливість регіонам повноцінно діяти у сфері публічного права ЄС;

– субнаціональні територіальні одиниці, які мають статус регіонів в ЄС, завдяки діяльності Комітету Регіонів поступово перетворюються з пасивних виконавців національної і наднаціональної волі на впливових учасників розробки і прийняття рішень у сфері регіонального

розвитку в межах Європейського Союзу, забезпечуючи тим самим реалізацію фундаментального для ЄС принципу субсидіарності.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, результати і висновки можуть бути використані:

- *у науково-дослідницькій сфері* – для проведення подальших наукових досліджень питань статусу субнаціональних територіальних одиниць у міжнародному праві;
- *у нормотворчій діяльності* – для розроблення нормативної бази з регулювання статусу складових частин держав-членів Європейського Союзу, а також вдосконалення законодавства України у сфері регулювання міжнародних відносин її субнаціональних територіальних одиниць у зв'язку із подальшою інтеграцією до Європейського Союзу, зокрема в межах участі у програмі Східного партнерства;
- *у навчальному процесі* – при підготовці підручників і навчально-методичних посібників з міжнародного публічного права, права Європейського Союзу, конституційного права зарубіжних країн.

Апробація матеріалів дисертації. Теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертації, обговорені та рекомендовані до захисту кафедрою міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні положення дисертації оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, 28-29 листопада 2014 р.); «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 16 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено в семи наукових публікаціях, з яких чотири статті опубліковано у фахових виданнях України, одна – у зарубіжному журналі, а також у тезах двох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу; трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить 217 сторінки, з яких основного тексту – 189 сторінки. Список використаних джерел містить 244 найменування і має обсяг 27 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, характеризується ступінь її наукового розроблення й зв'язок із науковими планами й програмами, визначаються мета та завдання, об'єкт і предмет дослідження, методи дослідження, формулюється наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про апробацію основних положень дисертації.

Розділ 1 «Міжнародно-правовий статус суб'єктів федерації» складається з трьох

підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації у міжнародному праві: загальнотеоретичний аспект» увагу зосереджено на узагальненні вітчизняних і зарубіжних доктринальних підходів до визначення сутності поняття «суб'єкт міжнародного права», його ознак та можливості визнання наявності міжнародної правосуб'єктності у субнаціональних територіальних одиниць, і зокрема суб'єктів федерації. У межах дослідження суб'єктного складу міжнародного права на різних етапах розвитку міжнародних правовідносин виокремлено класичні й сучасні підходи до визначення переліку суб'єктів міжнародного права. Особливу увагу приділено аналізу ознак, якими має бути наділений учасник міжнародних відносин, щоб бути визнаним суб'єктом міжнародного права. Поряд із традиційним переліком ознак суб'єкта міжнародного права, до яких можна віднести наявність міжнародних прав і обов'язків, безпосередню підпорядкованість нормам міжнародного права, деліктоздатність і здатність до правотворення, політичну незалежність та самостійність (чи навіть суверенність або державність), виокремлюються додаткові нові ознаки суб'єкта міжнародного права, які дають можливість розширити коло учасників міжнародних правовідносин, що наділяються міжнародною правосуб'єктністю. До таких ознак суб'єкта міжнародного права належать наявність автономної політичної волі та об'єктивна потенційна здатність до самостійної діяльності на міжнародній арені, яка може набувати практичного втілення у разі надання на це згоди державою, до складу якої входить субнаціональна територіальна одиниця. Наявність міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації не обумовлюється ознаками державності чи суверенності. Особливість статусу суб'єкта міжнародних відносин, який не є типовим суб'єктом міжнародного права, зокрема суб'єкта федеративної держави або іншої субнаціональної територіальної одиниці, визначається, з одного боку, делегованим характером наданих йому повноважень, а з другого, зумовленою цими повноваженнями об'єктивною здатністю до участі в міжнародних відносинах та ефективністю такої участі.

Встановлено, що визнання субнаціональних територіальних одиниць, і зокрема суб'єктів федерації, окремою категорією учасників міжнародних відносин, природа яких відрізняється від державної, дозволяє припускати наявність у них неоригінальної, обмеженої міжнародної правосуб'єктності.

У підрозділі 1.2 «Становлення міжнародної правосуб'єктності земель Федеративної Республіки Німеччини» через дослідження ретроспективи становлення ознак міжнародної правосуб'єктності земель ФРН визначено соціальну та політико-правову зумовленість цього процесу, а також розглянуто еволюцію правового регулювання правового статусу субнаціональних територіальних одиниць у міжнародному праві. Окреслено шлях формування міжнародної правосуб'єктності німецьких земель, що охоплює період від їх практично нічим не

обмеженої незалежності у внутрішніх і зовнішніх справах у складі Священної Римської імперії германської нації, поступового звуження компетенції у складі Рейнського, Німецького та Північнонімецького союзів, Німецької імперії і Веймарської республіки, аж до повного скасування цих повноважень у період націонал-соціалістичної диктатури і подальшого суттєвого розширення на сучасному етапі в умовах європейської інтеграції.

У підрозділі 1.3 «Конституційні положення щодо міжнародно-правового статусу земель ФРН» увагу приділено аналізу особливостей формування міжнародної правосуб'єктності земель ФРН у сучасний період. Міжнародна правосуб'єктність субнаціональних територіальних одиниць і, зокрема, німецьких земель формується під впливом національно-правової системи держави, до складу якої вони входять. Складові частини держави, які володіють потенційною міжнародною правосуб'єктністю, беруть участь у міжнародних правовідносинах тією мірою, якою це допускає національно-правова система. Таким чином, реалізація міжнародної правосуб'єктності землями ФРН вивчається з урахуванням конституційно-правового регулювання їх міжнародно-правового статусу. Відповідно до ст. 32 Основного закону землі наділяються правом укладати угоди, що мають міжнародну сферу застосування (ч. 3 ст. 32 Основного закону) та брати участь у підготовці міжнародних (міжурядових) договорів, якщо ними зачіпаються основоположні інтереси земель (ч. 2 ст. 32 Основного закону), а відповідно до ст. 23 Основного закону вони забезпечуються засобами впливу на процес формування політики ЄС, зокрема через Бундесрат (частини 2–5 ст. 23 Основного закону) та своїх представників (ч. 6 ст. 23 Основного закону). Крім того, німецькі землі мають та активно використовують право участі у різноманітних регіональних програмах й мережах прикордонного та транскордонного співробітництва й відповідно до ч. 1а ст. 24 Основного закону уповноважені передавати свої суверенні права прикордонним установам. У той же час вихід діяльності земель за конституційно регламентовані межі (наприклад, відкриття ними інформаційних представництв в інших державах і в ЄС) свідчить про істотний вплив європейської інтеграції на еволюцію їх правосуб'єктності. Встановлено, що особливості регулювання міжнародно-правового статусу земель ФРН є відображенням унікальних федеративних традицій Німеччини.

Розділ 2 «Міжнародно-правовий статус субнаціональних територіальних одиниць держав-членів у Європейському Союзі» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Правове регулювання статусу субнаціональних територіальних одиниць держав-членів у Європейському Союзі» визначено вплив європейської інтеграції та регіональної політики ЄС і, зокрема, специфіки нормативного регулювання правового статусу регіонів у Європейському Союзі на процес розширення обсягу їх прав і обов'язків на міжнародній арені. Відзначається поступове перетворення регіональної політики європейських країн з внутрішньодержавної на наднаціональну, загальноєвропейську. У той же час регіональна політика

ЄС існує в межах загальноєвропейського політичного простору й стрімкий розвиток регіоналізму, безумовно, не обмежується ініціативою і здобутками ЄС. Політика Союзу в цій сфері зазнає значного впливу інших інтеграційних об'єднань (Ради Європи, Організації з безпеки й співробітництва в Європі, Європейської асоціації вільної торгівлі та ін.) Таким чином, для з'ясування міжнародно-правового статусу субнаціональних територіальних одиниць беруться до уваги не лише законодавство в рамках ЄС, а й міжнародно-правові акти як універсального, так і регіонального характеру. Субнаціональні територіальні одиниці держав-членів ЄС не стають автоматично суб'єктами міжнародного права, частиною якого є і право Європейського Союзу, але, з плином часу набувають на європейській арені вагомий власний голос, ознак міжнародної правосуб'єктності і значного досвіду міжнародного співробітництва.

Виявлено, що правовою передумовою формування у субнаціональних територіальних одиниць неоригінальної, обмеженої, «правореалізуючої» правосуб'єктності є внутрішні законодавчі акти держав та міжнародно-правові акти, які регулюють їх статус і повноваження.

У підрозділі 2.2 «Комітет Регіонів як організаційно-правовий засіб реалізації міжнародної правосуб'єктності субнаціональних територіальних одиниць» розкрито особливості функціонування Комітету Регіонів як дорадчого органу Європейського Союзу. Досліджується його структура і механізми функціонування. Особливу увагу приділено оцінці ефективності його роботи як організаційно-правової платформи реалізації міжнародної правосуб'єктності субнаціональних територіальних одиниць, у тому числі і тих, що мають статус суб'єкта федерації.

Досліджено специфіку реалізації міжнародної правосуб'єктності земель ФРН у Європейському Союзі в рамках Комітету Регіонів ЄС і їх вплив через останній на процес прийняття рішень у Союзі, а також їх зусилля у справі подолання дефіциту демократії у межах інтеграційного об'єднання. Зокрема, встановлено, що основними способами, за допомогою яких Комітет Регіонів впливає на процес прийняття рішень в ЄС є консультації Єврокомісії, Ради ЄС і Європарламенту й ухвалення відповідних висновків та рекомендації щодо доцільності прийняття нормативно-правових актів Союзу, що можуть зачіпати інтереси регіонів ЄС. Іншим засобом впливу є контроль за дотриманням принципу субсидіарності в межах розробленої Комітетом системи. Водночас, незалежно від того, чи враховується точка зору Комітету інституціями ЄС, він справляє «м'який тиск» на регіональну риторику ЄС через створення відкритого і доступного для всіх зацікавлених субнаціональних територіальних одиниць держав-членів ЄС форуму з обговорення регіональних питань.

Розділ 3 «Форми реалізації міжнародної правосуб'єктності земель ФРН у Європейському Союзі» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Участь земель ФРН у діяльності Європейського Союзу у рамках Комітету Регіонів» визначено особливості реалізації землями ФРН своєї міжнародної

правосуб'єктності у рамках Комітету Регіонів Європейського Союзу. Здійснюється аналіз впливу земель на висновки і рекомендації, що ухвалюються Комітетом Регіонів, й факторів, які впливають на цей процес. Висуваються пропозиції щодо підвищення ефективності такого впливу, зокрема припускається, що оперативність реагування Комітету на запропоновані Єврокомісією законодавчі ініціативи, а також якість цих рекомендацій, особливо з точки зору врахування специфіки імплементації майбутніх норм права ЄС у межах окремих регіонів, є важливою передумовою більш ефективної реалізації субнаціональними територіальними одиницями свого правового статусу на рівні ЄС та відповідно за межами юрисдикції їх держав. Вивчається досвід реалізації міжнародної правосуб'єктності земель ФРН у рамках різноманітних регіональних ініціатив, які організовує чи підтримує Комітет Регіонів.

Окреслено перешкоди і перспективи впливу субнаціональних територіальних одиниць, і зокрема земель ФРН, на процеси прийняття рішень в ЄС через Комітет Регіонів.

У підрозділі 3.2 *«Реалізація міжнародної правосуб'єктності земель ФРН в інших програмах співробітництва в межах Союзу»* досліджено причини, передумови та правову основу участі земель ФРН у різноманітних програмах співробітництва у межах Європейського Союзу. Виявлено особливості участі регіонів у прийнятті рішень на рівні ЄС за допомогою інструментів впливу, наданих їм федеральним законодавством Німеччини, специфіку реалізації ними міжнародної правосуб'єктності в рамках транскордонного співробітництва і шляхом представництва їх інтересів через інформаційні представництва земель у Брюсселі.

Надано оцінку ефективності реалізації міжнародно-правового статусу земель ФРН у рамках різноманітних стратегій захисту регіональних інтересів в Європейському Союзі. До них можна віднести, зокрема, участь земель у прийнятті рішень на рівні ЄС за допомогою інструментів впливу, наданих їм федеральним законодавством (через Бундесрат і представників земель відповідно до частин 2–6 ст. 23 Основного закону), транскордонне співробітництво земель та їх безпосереднє представництво в ЄС через інформаційні бюро федеральних земель, а також участь у роботі Комітету Регіонів ЄС.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягало у встановленні правових основ міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації, і зокрема земель ФРН, у міжнародному праві й визначенні особливостей реалізації ними окремих прав у межах Європейського Союзу.

Основними науковими й практичними результатами дослідження, які сприяли розв'язанню поставленого завдання, є такі.

1. Традиційні підходи до переліку необхідних ознак міжнародної правосуб'єктності лише

відображають риси, притаманні вже існуючим суб'єктам, не розглядаючи міжнародну правосуб'єктність як інститут, сутність якого обумовлена специфікою міжнародно-правових відносин на певному етапі їх розвитку. При такому підході можливість існування обмеженої правосуб'єктності у багатьох фактично існуючих учасників міжнародних правовідносин виключається. Значним недоліком цієї консервативної методології є безпідставне порівняння сутності й особливостей потенційних суб'єктів міжнародного права з тими ж характеристиками первинних, універсальних суб'єктів (у першу чергу держав). Це призводить або до необґрунтованого догматизму і відмови бачити ознаки правосуб'єктності у тих учасників міжнародних відносин, які не витримують порівняння з державою, або до визнання за ними здатності бути суб'єктом міжнародного права з помилкових підстав, що, у свою чергу, унеможливорює визначення дійсної сутності таких суб'єктів та специфіки їх міжнародно-правового статусу, а отже, і адекватної оцінки їх ролі та функцій у міжнародній комунікації.

2. Особливість статусу суб'єкта міжнародних відносин, який не є типовим суб'єктом міжнародного права, зокрема суб'єкта федеративної держави або іншої субнаціональної територіальної одиниці, пояснюється, з одного боку, делегованим характером наданих йому повноважень, а з другого, зумовленою цими повноваженнями об'єктивною здатністю до участі в міжнародних відносинах та практичною ефективністю такої участі.

3. Формування правового статусу німецьких земель, які наділені окремими повноваженнями у сфері міжнародних відносин, а отже, мають риси міжнародної правосуб'єктності, розпочинається задовго до появи самої федерації. Зокрема, тривалий конфедеративний характер співіснування німецьких земель (XIX ст.) був одним із важливих факторів становлення практичного досвіду самостійності земель у внутрішній і зовнішній сфері.

4. Специфічною рисою розвитку міжнародної правосуб'єктності земель ФРН була постійна зміна обсягу їх повноважень у міжнародній сфері, від практично нічим необмеженої незалежності у внутрішніх і зовнішніх справах у період існування Священної Римської імперії германської нації до повного скасування цих повноважень у період націонал-соціалістичної диктатури і відновлення у післявоєнний період та поступового розширення в умовах європейської інтеграції.

5. Об'єктивна здатність німецьких земель виступати суб'єктами міжнародного права на сучасному етапі була сформована в межах напрацьованих багаторічним досвідом федеративних традицій і тривалого самостійного державно-правового розвитку. Такі історичні реалії, з одного боку, зумовили прагнення земель до збереження політико-правової самостійності в межах єдиної федеративної держави, а з другого – виступили важливою передумовою становлення та розвитку унікального федеративного адміністративно-територіального устрою, оскільки території, які утворили Федеративну Республіку Німеччину, мають не лише реальну здатність, але й досвід самоврядування і самостійної міжнародної діяльності.

6. Відповідно до загальноприйнятої позиції, саме федеративна держава є суб'єктом міжнародного права і бере участь у міжнародних правовідносинах, однак суб'єкти федерації, що входять до її складу теж можуть мати потенційну часткову міжнародну правосуб'єктність. Хоча міжнародна діяльність суб'єктів федерації – об'єкт регулювання одночасно і внутрішньодержавного і (частково) міжнародного права, останнє слово в площині перетворення потенційної правосуб'єктності суб'єктів федерації на реальну залишається за державою. Як правило, це питання регулюється федеральною конституцією, яка визначає наявність і обсяг прав суб'єктів федерації на міжнародному рівні.

7. Німецька модель федералізму, яка відрізняється високою політичною, економічною і соціальною ефективністю взаємодії рівнів влади і значним обсягом внутрішньо-правових і міжнародних повноважень земель може бути зразком для вивчення і запозичення стратегій децентралізації влади в державі і побудови міжвладних відносин на основі принципів субсидіарності і кооперації.

8. Відсутність в Основному законі ФРН чіткого розмежування компетенції між федеральним і регіональним рівнем влади є проявом поваги законодавця до принципу субсидіарності як одного з фундаментальних принципів німецької федеральної традиції і водночас гарантією забезпечення гнучкості правового регулювання та ефективності виконання тих чи інших завдань, які в кожному конкретному випадку передаються у відання того рівня влади, який здатний забезпечити їх найбільш ефективну реалізацію. Крім того, за Основним законом ФРН (ст. 32 Основного закону) землі наділяються договірною правоздатністю в тих сферах, де вони мають законодавчу компетенцію, до якої завдяки гнучкості розмежування компетенції можуть бути віднесені не лише сфери залишкової виключної компетенції земель, але й питання конкуруючої компетенції, щодо яких Федерація не скористалася правом регулювання.

9. За своєю правовою природою угоди, які можуть укладатися землями ФРН, з точки зору теорії міжнародного права не є джерелами міжнародного права. Разом з тим вони визнаються джерелами, на основі яких виникають зобов'язання у субнаціональних територіальних одиниць. Підпадаючи під міжнародну сферу застосування, вони займають своє місце серед інших угод на рівні міжрегіональних, що виступають важливим регулятором міжнародних відносин, які виникають між учасниками, міжнародна правосуб'єктність яких є спірною.

10. Передумовою формування міжнародно-правового статусу німецьких земель є насамперед Основний закон ФРН, однак вихід діяльності земель за конституційно регламентовані межі свідчить про істотний вплив європейської інтеграції на еволюцію їх правосуб'єктності.

При цьому головною відмінністю організаційно-правової форми міжнародного співробітництва регіонів, зокрема суб'єктів федерації держав-членів ЄС, від сформованої системи міждержавних відносин, яка спирається на широку договірну базу, міжнародні організації,

зовнішньополітичні державні відомства і різноманітні представництва, функції і повноваження яких чітко зафіксовані в міжнародних угодах, є відсутність уніфікованих механізмів співробітництва, які б надавали правову можливість регіонам повноцінно діяти у сфері публічного права ЄС.

11. Регіони держав, які увійшли до складу ЄС, не стають автоматично суб'єктами міжнародного права, частиною якого є і право Європейського Союзу, але з плином часу набувають на європейській арені вагомий власний голос, елементів міжнародної правосуб'єктності і значного досвіду міжнародного співробітництва. Це може бути свідченням наявності у них вторинної, обмеженої, неоригінальної, «правореалізуючої» правосуб'єктності. Її правовою передумовою є внутрішні законодавчі акти держав та міжнародно-правові акти, які регулюють статус субнаціональних територіальних одиниць.

12. Європейський Союз у своїй політиці не переслідує мети створення уніфікованої загальноєвропейської концепції регіонального розвитку. Особливість розвитку європейського регіоналізму полягає в тому, що конкретні заходи, до яких вдається Союз і його члени у цій сфері, базуються не стільки на теоретичних висновках і узагальненнях, скільки на врахуванні балансу між загальноєвропейськими, національними і регіональними інтересами та особливостями.

13. Заснування Комітету Регіонів як органу представництва субнаціональних одиниць в ЄС свідчить про формування «багаторівневої системи управління», де кожен рівень організації політичної влади наділений відповідними повноваженнями, що гарантує дотримання принципу субсидіарності у правовій системі ЄС. Комітет Регіонів забезпечує можливість виходу на наднаціональну та міжнародну арену субнаціональних територіальних одиниць різного рівня, а також дозволяє гарантувати захист інтересів регіонів з різним економічним та політичним потенціалом. Залучення представників органів місцевої влади і самоврядування до процесу прийняття рішень у ЄС, яке забезпечує Комітет, є важливим інструментом подолання дефіциту демократії в інтеграційному об'єднанні.

14. Підвищення політичного впливу Комітету після прийняття Лісабонського договору 2007 р. може розглядатися як індикатор посилення статусу регіонів і місцевої влади як в об'єднаній Європі, так і в окремих державах-членах ЄС. Субнаціональні територіальні одиниці, що мають статус регіонів в ЄС, завдяки діяльності Комітету Регіонів поступово перетворюються з пасивних виконавців національної і наднаціональної волі на впливових акторів розробки і прийняття рішень у сфері регіонального розвитку в межах Союзу, реалізуючи тим самим фундаментальний для ЄС принцип субсидіарності. Водночас подальше зміцнення позиції Комітету супроводжується дещо суперечливою тенденцією розширення й урізноманітнення його складу, яка, вірогідно, може призвести до ускладнення процесу вибору єдиного політичного курсу Комітету і негативно вплинути на обсяг реалізації міжнародної правосуб'єктності тих, кого він

представляє.

15. Консультації Єврокомісії, Ради ЄС і Європарламенту з Комітетом Регіонів, який ухвалює висновки та рекомендації щодо доцільності прийняття нормативно-правових актів Союзу, що можуть зачіпати інтереси регіонів ЄС, а також контроль за дотриманням принципу субсидіарності в межах розробленої Комітетом системи є основними способами, за допомогою яких опосередковано реалізується міжнародна правосуб'єктність земель ФРН у Європейському Союзі. Водночас, незалежно від того, чи враховується точка зору Комітету інституціями ЄС, він справляє «м'який тиск» на регіональну риторику ЄС через створення відкритого і доступного для всіх зацікавлених субнаціональних територіальних одиниць держав-членів ЄС форуму з обговорення регіональних питань. Організовані Комітетом регулярні дискусії, консультації й обговорення мають на меті забезпечити механізм прийняття рішень в ЄС більш широким ступенем включення і легітимності вже на ранній стадії законотворення і навіть до виникнення тієї чи іншої законодавчої ініціативи.

16. На прикладі досвіду участі земель ФРН у функціонуванні ЄС встановлено, що регіони успішно еволюціонували від «спостерігачів» політичних процесів до досить впливових учасників міжнародних відносин у межах ЄС. Землі ФРН беруть активну участь у різноманітних регіональних програмах прикордонного та транскордонного (через укладення угод від свого імені) співробітництва, створюють свої інформаційні представництва у ЄС, беруть участь через Бундесрат, ландтаги земель, а також своїх представників в ЄС у формуванні норм права ЄС поза межами Комітету Регіонів, створюють асоціації з іншими регіонами ЄС з метою захисту своїх інтересів.

17. Характерна для міжнародних відносин тенденція, яка отримує відображення у міжнародному праві, полягає у розширенні повноважень субнаціональних територіальних одиниць, що традиційно перебувають під юрисдикцією держави, та активізації їх діяльності на міжнародній арені, що дає їм змогу брати участь у вирішенні загальносвітових або регіональних питань, з урахуванням власних інтересів. Особливо показовим є цей процес у межах Європейського Союзу, об'єднання, що має особливу політико-правову природу, яка відображається у поєднанні міжурядових та наднаціональних методів управління.

18. Тенденції, що свідчать про зміцнення міжнародно-правового статусу субнаціональних територіальних одиниць, є позитивними не лише з точки зору вигідної позиції регіонів у їхніх державах і Союзі, але й відповідають інтересам останніх. Вихід складових частин держав на міжнародну арену, сприяючи підвищенню їхнього добробуту і конкурентоспроможності, не тільки зміцнює позиції держави як цілого, але й сприяє легітимації ЄС в очах громадян Союзу, які на власні очі пересвідчуються в успіхах його регіональної політики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Донець А. А. Некоторые аспекты становления международно-правового статуса немецких земель после Второй мировой войны. *Legea și viața*, 2016. Aprilie. С 19–22.
2. Донець А. А. Деякі аспекти реалізації міжнародно-правового статусу регіонів в Європейському Союзі через Комітет Регіонів. *Держ. буд-во та місц. самоврядування. Збірник наукових праць*. Харків: Право, 2017. Вип. 33. С. 150–161.
3. Донець А. А. Деякі аспекти становлення міжнародно-правового статусу німецьких земель наприкінці XIX – на початку XX століття. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 251–253. URL: http://www.pap.in.ua/2_2016/77.pdf (Дата звернення: 19.03.2017).
4. Донець А. А. Деякі особливості статусу міжнародних угод суб'єктів федерації (на прикладі земель ФРН). *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2016. Вип. 4. С. 119–122.
5. Донець А. А. Загальнотеоретичні підходи до визначення міжнародної договірної правоздатності адміністративно-територіальних одиниць. *Наук.вісн. Ужгород. нац. ун. Серія «Право»*. Вип. 32. Т. 3, 2015. С. 171–174.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Donets A. Einige Besonderheiten des völkerrechtlichen Status von Föderationssubjectnen. *Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених*: матер. Всеукр. конф. (м. Харків, 16 квіт. 2015 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2015. С. 15–17.
2. Донець А. А. Деякі питання участі Комітету Регіонів ЄС в забезпеченні євроінтеграції. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії*: матер. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 28-29 листоп. 2014 р.). Львів: Західноукр. орг. «Центр правн. ініціатив», 2014. Ч. 2. С. 62–65.

АНОТАЦІЯ

Донець А. А. Міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації в Європейському Союзі (на прикладі ФРН). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню правових основ міжнародної правосуб'єктності суб'єктів федерації в міжнародному праві на прикладі земель ФРН, визначенню особливостей реалізації ними окремих прав в межах Європейського Союзу.

Визначено ознаки, якими має бути наділений учасник міжнародних правовідносин, щоб

визнаватися суб'єктом міжнародного права, а також сутнісні характеристики і специфіка міжнародно-правового статусу нетипових суб'єктів міжнародного права, до яких відносять субнаціональні територіальні одиниці держави.

Проаналізовано соціальну та політико-правову зумовленість становлення ознак міжнародної правосуб'єктності земель ФРН, а також конституційно-правові та міжнародно-правові основи регулювання міжнародно-правового статусу земель ФРН на сучасному етапі.

Встановлено особливості функціонування Комітету Регіонів як дорадчого органу Європейського Союзу. Розкрито особливості реалізації землями ФРН міжнародної правосуб'єктності у рамках Комітету Регіонів й різноманітних стратегій захисту регіональних інтересів в Європейському Союзі.

Ключові слова: міжнародна правосуб'єктність, субнаціональна територіальна одиниця, регіон, землі ФРН, федералізм, Європейський Союз, регіональна політика Європейського Союзу, субсидіарність, Комітет Регіонів.

АННОТАЦІЯ

Донец А. А. Международная правосубъектность субъектов федерации в Европейском Союзе (на примере ФРГ). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 «Международное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию правовых основ международной правосубъектности субъектов федерации в международном праве на примере земель ФРГ, определению особенностей реализации ими отдельных прав в рамках Европейского Союза.

Определены признаки, которыми должен быть наделен участник международных правоотношений, чтобы признаваться субъектом международного права, а также существенные характеристики и специфика международно-правового статуса нетипичных субъектов международного права, к числу которых относятся субнациональные территориальные единицы государства.

Рассмотрена социальная и политико-правовая обусловленность становления признаков международной правосубъектности земель ФРГ в рамках ретроспективного анализа указанного процесса, а также конституционно-правовые и международно-правовые основы регулирования международно-правового статуса земель ФРГ на современном этапе.

Проанализировано влияние европейской интеграции и региональной политики Европейского Союза и, в частности, специфики нормативного регулирования правового статуса регионов в Европейском Союзе, на процесс расширения объема их прав и обязанностей. Раскрыты особенности функционирования Комитета Регионов как совещательного органа Европейского

Союза и дана оценка эффективности его работы как организационно-правовой платформы реализации международной правосубъектности субнациональных территориальных единиц, в том числе имеющих статус субъекта федерации. Установлен характер влияния Комитета Регионов на функционирование Европейского Союза, в частности в области преодоления дефицита демократии в рамках интеграционного объединения.

Выявлены особенности функционирования Комитета Регионов как консультативного органа Европейского Союза и его эффективность как организационно-правовой платформы реализации международной правосубъектности субнациональных территориальных единиц, в том числе имеющих статус субъектов федерации.

Ключевые слова: международная правосубъектность, субнациональная территориальная единица, регион, земли ФРГ, федерализм, Европейский Союз, региональная политика Европейского Союза, субсидиарность, Комитет Регионов.

SUMMARY

Donets A. The International Legal Personality of Federal States in the EU (A Case Study of the Federal Republic of Germany). - Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Legal Sciences speciality 12.00.11 "International Law". - Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017

The dissertation examines the legal foundations of the international legal personality and competence of federal states in International Law with an exemplary focus on German states, the specifics of them exercising their rights within the European Union.

Special features that a certain actor of the international relations should be granted to be recognized as a subject of International Law, as well as the essential characteristics of the international legal status of non-standard subjects of International Law including subnational entities of the state have been determined.

Social, political and legal preconditions of formation of elements of the international legal personality of German federal states and the legal bases of regulation of German federal states' international legal status have been analyzed.

The aspects of the functioning of the Committee of the Regions as an advisory body of the European Union have been determined. The mechanisms of the international legal rights' exercise by German federal states using European Committee of the Regions and various strategies for the protection of regional interests in the European Union have been examined.

Key words: international legal personality, subnational entity, region, German federal states, federalism, European Union, regional policy of the European Union, subsidiarity, the European Committee of the Regions.

Відповідальний за випуск
Кандидат юридичних наук, асистент
Т. М. Анакіна

Підписано до друку 18.09.2017 р. Формат 60*90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 120 прим. Зам. № 43

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська 77